

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ ЯК ГОЛОВНИЙ ЧИННИК ГАЛЬМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УСІХ СФЕРАХ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

LEGAL NIHILISM AS THE MAIN FACTOR INHIBITING DEMOCRATIC TRANSFORMATIONS IN ALL SPHERES OF PUBLIC LIFE

Петков С.В., д.ю.н., професор,
професор кафедри публічного та приватного права
Навчально-науковий гуманітарний інститут
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Пашенко П.М., аспірант кафедри публічного та приватного права
Навчально-науковий гуманітарний інститут
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

У статті розглянуті питання побудови демократичної, соціальної, правової держави і відповідно громадянського суспільства в умовах економічної кризи, соціальної невлаштованості населення, що спричиняє ріст злочинності та криміналізації суспільства та появи правового нігілізму.

Зазначено, що подолання правового нігілізму неможливо без підвищення рівня правової свідомості та правової культури населення країни загалом.

Здійснення досліджень суті такого явища, як правовий нігілізм, були актуальними завжди, однак, на сучасному етапі розвитку Української держави ця проблема досягла свого апогею, оскільки правовий нігілізм став надто поширеним явищем.

У статті автори спробують розглянути згадану вище проблему з різних точок зору, з кількох різних позицій. Для початку, варто було б з'ясувати, що являє собою явище нігілізму загалом та що таке правовий нігілізм зокрема, як саме це поняття розуміли в різні періоди розвитку Української держави, на різних етапах вітчизняної історії держави та права, а також з'ясувати яким чином поняття правового нігілізму пов'язане з одним із центральних понять теорії права – правосвідомістю.

Після цього розглянуто питання про основні джерела і причини правового нігілізму на сучасному етапі розвитку нашої держави, серед яких: недосконалість та досить часта суперечливість норм законодавства, волюнтаристський стиль управління, деформація в діяльності правоохоронних органів, нехтування правовими процедурами реалізації прав та обов'язків, протиправні установки в поведінці та багато іншого.

Пропонується переосмислення діяльності органів радянської влади починаючи зі встановлення незалежності України. Визначені кардинальні зміни у доктрині права, розуміння якого ґрунтується на об'єктивній природі й утілює принципи розумності, моральності та справедливості, підноситься цінність людини у державі, її свобода й гідність.

Ключові слова: держава, нігілізм, правовий нігілізм, правове регулювання, система, структура, відносини між владою і громадянином.

The article deals with the issues of building a democratic, social, rule-of-law state and, accordingly, civil society in the context of the economic crisis, social dislocation of the population, which leads to an increase in crime and criminalization of society and the emergence of legal nihilism.

It is noted that overcoming legal nihilism is impossible without raising the level of legal awareness and legal culture of the country's population in general.

Research into the essence of such a phenomenon as legal nihilism has always been relevant, however, at the present stage of development of the Ukrainian State, this problem has reached its peak, as legal nihilism has become an exceedingly widespread phenomenon.

In this article, authors will try to examine the above-mentioned problem from different perspectives, from several different positions. To start with, it would be worthwhile to find out what the phenomenon of nihilism is in general and what legal nihilism is in particular, how this concept was understood in different periods of development of the Ukrainian State, at different stages of the national history of the State and law, and also to find out how the concept of legal nihilism is related to one of the central concepts of legal theory – legal consciousness.

After that, authors consider the main sources and causes of legal nihilism at the present stage of development of our country, including imperfection and quite frequent contradictions in the legislation, voluntaristic style of governance, deformation in the activities of law enforcement agencies, disregard for legal procedures for the exercise of rights and obligations, illegal attitudes in behavior, and much more.

Authors propose a reconsideration of the activities of the Soviet authorities since the establishment of Ukraine's independence. Authors identify fundamental changes in the doctrine of law, the understanding of which is based on objective nature and embodies the principles of reasonableness, morality and justice, and emphasizes the value of a person in the State, his or her freedom and dignity.

Key words: state, nihilism, legal nihilism, legal regulation, system, structure, relations between the government and the citizen.

Вступ. Одним із найбільш небезпечних проявів деформації правової свідомості є правовий нігілізм. На жаль, дане явище стало частиною нашого повсякденного життя. Правова необізнаність громадян призводить до того, що вони стають жертвами осіб, які не є доброчесними. Суперечливий характер сучасної правової дійсності в Україні обумовлюється наявністю двох суперечливих чинників: конституційного закріплення основ правової державності, прав і свобод людини та низького рівня правової культури, масового поширення правового нігілізму в усіх верствах суспільства та владних структурах. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що правовий нігілізм може стати серйозною перешкодою на шляху соціально-економічних та державно-правових реформ. Існування правового нігілізму безпосередньо впливає на стан законності та правопорядку в суспільстві, тому досягти реальних

успіхів у реформуванні суспільства в умовах економічної та політичної нестабільності можливо лише за умов усунення деформацій правосвідомості та підвищення рівня правової культури населення.

Пошук способів та механізмів побудови правової держави в Україні, усунення перепон та чинників, які негативно впливають на досягнення мети, поставленої перед українським суспільством, залежить від рівня високої правової культури громадян, вихованості та в цілому їх правової свідомості.

Проблема правового нігілізму майже не розглядалась в навчальній літературі з теорії держави і права, хоча і на науковому рівні це питання належним чином також не досліджувалось.

Попри це, потреба в її вивченні виникла давно, оскільки, зазначені соціально-юридичні феномени отри-

мали широке розповсюдження в практичному житті, у свідомості людей, політиці, культурі, законотворчому процесі, державній та суспільній діяльності. Необхідно, щоб люди мали хоча б загальне уявлення про суть згаданого явища, його деструктивну роль, причини, форми прояву, шляхи усунення та ін. В сьогоденній Україні необхідність у дослідженні проблем, щодо появи правового нігілізму у суспільстві, давно назріла і потребує реального підходу до їх вирішення, як на науковому рівні так і в практичному житті.

Постановка завдання. Мета статті полягає в наданні обґрунтування поняття, причин виникнення, форм та шляхів подолання правового нігілізму в Україні, вивчення правового нігілізму, як однієї з головних перешкод на шляху розбудови правової держави, подолання якого тісно пов'язане з проведенням державно-правової реформи в Україні, юридичним забезпеченням демократичних перетворень в усіх сферах суспільного життя, узгодженням національного законодавства з вимогами Конституції України, європейськими і світовими стандартами.

Результати дослідження. Для того, щоб зрозуміти це соціальне явище і побачити деструктивний вплив наявних форм правового нігілізму на суспільство і безпосередньо на особистість, а також конкретних шляхів усунення нігілізму, потрібно чітко усвідомлювати саме його поняття та сутність. У тлумачних словниках правовий нігілізм подається як заперечення цінностей або заперечення установлених суспільством норм, правових принципів та встановлених законодавством нормативно-правових актів. Правовий «нігілізм» походить від латинського «*nihil*», що в перекладі означає «ніщо», «нічого». Філософський словник подає таке визначення: «нігілізм – точка зору абсолютного заперечення, не пов'язаного з жодними позитивними ідеалами» [1, с. 425].

Правовий нігілізм визначається як напрям суспільно-політичної думки, націлений на девальвацію права і законності, на відверту недооцінку соціальної і особистої цінності права.

Сучасний правовий нігілізм українського суспільства – це породження радянської владної системи, яка виходила загалом з демократичних принципів і тут же цинічно їх порушувала. Звісно, яким же чином чиновник мав нести адміністративну відповідальність, якщо він сам був представником адміністрації? Рівень забезпечення прав і свобод людини, їх обсяг та характер свідчать про рівень демократизації громадського суспільства. Сучасна законодавча база України, так само як і інших пострадянських країн, і досі являє собою сплетіння з юридичних казусів породжених державною політикою радянського періоду. Наприклад, нормативні акти регулюють стосунки, які в правовій системі відносяться до однієї галузі права, а відповідальність за їх порушення регламентована нормативним актом з іншої галузі права. В той же час сфери, в яких відбувається це взаємопроникнення, настільки різні за своєю правовою природою, що така взаємодія суперечить самій суті сучасного розвитку суспільства.

Проаналізувавши вище викладене, вважаю тему особливо актуальною враховуючи, що: українська держава на даний момент крокує назустріч моральним, естетичним, культурним та правовим ідеалам розвинених країн. В Україні на сучасному етапі розвитку державності, питання правового виховання займає головне місце у формуванні особистості, так як виходячи із останніх подій у суспільстві, державі потрібні громадяни з патріотичними надбаннями та національною самосвідомістю. Щодо правового виховання особистості, то воно створює у суспільстві базу, фундамент правосвідомості населення. Саме права культура суспільства і особи, необхідна для зміцнення в суспільстві принципів правової законності і соціальної справедливості, створення такої моральної атмосфери,

в якій людина може вільно жити і брати активну участь у формуванні системи державотворення. Вона виступає показником високої громадянської активності та відповідальності громадян. Тобто громадянин кожної держави, який володіє правовою культурою, – це людина, що має громадянську мужність і цивільну гідність, готова стати на захист основоположних цінностей відкритого, вільного суспільства, де пріоритетом є права, інтереси та свободи людини і громадянина [2, с. 546–547].

Сьогодні вкрай актуальним є надання обґрунтування поняття, причин виникнення, форм та шляхів подолання правового нігілізму в Україні, вивчення правового нігілізму, як однієї з головних перешкод на шляху розбудови правової держави, подолання якого тісно пов'язане з проведенням державно-правової реформи в Україні, юридичним забезпеченням демократичних перетворень в усіх сферах суспільного життя, узгодженням національного законодавства з вимогами Конституції України, європейськими і світовими стандартами. Для здійснення державно-правової реформи, подолання правового нігілізму і розбудову правової держави слід визначити поняття правового нігілізму як категорію філософії права, причини його існування, форми прояву, джерела, що його відтворюють і живлять; проаналізувати юридично-правовий досвід, який мала наша держава, перебуваючи під контролем інших держав, де були відсутні демократичні традиції, повага до закону, права, законності і правопорядку, що суттєво вплинуло на поширення правового нігілізму в наш час і вибір в якості стратегічних напрямків розбудови Української держави – її побудова як правової, демократичної, суверенної та незалежної держави; розглянути заходи, спрямовані на проведення адміністративно – правової реформи, що потребує послідовної реалізації як національних законів, так і вимог міжнародно – правових актів.

Аналіз феномену правового нігілізму, причини його виникнення та умови розвитку, дозволить дослідити його зв'язок із формуванням суспільної думки, з'ясувати методи та заходи, які можуть бути практично використані у подальшій боротьбі із таким негативним явищем як правовий нігілізм та попередженням в майбутньому виникнення правового нігілізму і його зворотної сторони – правового ідеалізму, як руйнівних тенденцій у правовій державі [3]. Здійснення комплексного дослідження правового нігілізму як категорії філософії права, розкриття його змісту, особливостей прояву, причин існування, джерел, що сприяють виникненню і живлять його в умовах глибокої та масштабної кризи суспільства, проведення аналізу нових форм прояву правового нігілізму, які виникли за період існування суверенної і незалежної Української держави, обґрунтування з точки зору філософсько-правової методології положення про те, що демократичні перетворення в Україні, підвищення політичної та правової культури її громадян, удосконалення чинного законодавства є дієвими факторами подолання правового нігілізму і будівництва правової держави створюють умови для конкретизації та обґрунтуванні основних заходів, спрямованих на проведення адміністративно – правової реформи, що потребує послідовної реалізації як національних законів, так і вимог міжнародно – правових актів.

Чітку характеристику соціального нігілізму, який на початку ХХ століття був дуже поширеним у певних колах російського (українська інтелігенція, в ті часи наслідувала тенденції з Росії, Австро-Угорщини чи Польщі) суспільства, була описана в збірнику «Віхи», що був опублікований в 1909 році та отримав широкий суспільний резонанс. Один з його авторів, С.Л. Франк, з особливим пафосом підкреслював, що якби можна було одним словом передати настрої російської інтелігенції, то було б потрібно назвати їх моралізмом. На його думку, російський інтелігент не знає жодних абсолютних

цінностей, немає жодних критеріїв, жодного напрямку в житті, крім морального поділу людей, вчинків, станів на хороші та погані, добрі та злі. Цей моралізм є лише відображенням загального нігілізму цієї інтелігенції. В поняття нігілізму автор включав заперечення чи невизнання абсолютних (об'єктивних) цінностей.

Загальною (родовою) рисою всіх форм прояву нігілізму є заперечення, але, варто зауважити, що не будь-яке заперечення можна вважати нігілізмом. Поняття заперечення є значно ширшим від поняття нігілізму, воно органічно притаманне людській свідомості, діалектичному мисленню. Саме тому, далеко не всі, хто заперечує що-небудь може вважатись нігілістом. У протилежному випадку сам термін «нігілізм» втрачає свій зміст та розчиняється в більш об'ємному понятті «заперечення».

В цілому нігілізм, у традиційному розумінні цього слова, в більшості випадків сприймається в якості деструктивного явища, явища, що є соціально шкідливим, особливо в наш час.

На теренах колишнього Радянського Союзу в період «перебудови» та поширення гласності досить широко розповсюдився так званий соціальний нігілізм. Він виник на хвилі загального негативізму, який охопив територію всієї країни, в період, коли відбувалась тотальна переоцінка і переосмислення всіх явищ суспільного життя, що минули, вони повністю засуджувались та заперечувались. З одного боку, можна було спостерігати певну «очищувальну» функцію нігілізму, а з іншого – його «побічні» наслідки, бо суцільний потік негативу змітав на своєму шляху й будь-які позитивні начала.

У Країні Рад було зроблено спробу винайти «інше право», основою якого стала вища за закон партійна ідеологія, а держава регулювала всі сфери суспільного життя. У такій тоталітарній системі право не лише втрачало своє природно-цілісне значення регулятора суспільних відносин, але й перетворювалося на інструмент впливу державної влади (точніше – групи партійних функціонерів, які узурпували владу та створили ієрархічну бюрократичну піраміду) на людину. У той же час пересічна людина мала відчуття, що держава повністю забезпечує всі її потреби. Людина розчинялася в державі, перестаючи бути індивідом [4].

Адміністративна відповідальність за малозначні діяння на фоні тотального нехтування приписами законів з боку представників влади та місцевого самоврядування спричинила правовий нігілізм і деградацію суспільства. Відсутність чіткого розмежування публічних і приватних відносин, необдумане запозичення норм права у недосконалу пострадянську суспільну систему призвели до відсутності єдиного тлумачення правових норм [5].

Рецепція радянського права проявляється у застарілих концептуальних підходах, муміфікації та реанімації недоречних норм, у використанні регресивних підходів до навчання. І все це, помножене на тотальну корупцію, призводить до вкрай негативних наслідків у житті суспільства. Сьогодні «нові» способи реанімувати норми та підходи до правопорядку призводять до подальшого поглиблення кризових явищ у суспільстві.

Спектр так званого соціального нігілізму є досить різнобарвним та багатим, здатен переливатись всіма кольорами веселки. Так чи інакше, але він уразив всі прошарки суспільства.

Категорія правового нігілізму можна характеризувати, як прояв крайнього правового невігластва, відкидання чи ігнорування права, юридичних норм та загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій.

Правовий нігілізм можна вважати антиподом правової культури, він здатен сприяти вчиненню правопорушень чи злочинів.

Після проголошення незалежності України, явища правового нігілізму не зникли, а навпаки – широко розповсюдились. Однак, змінилися передумови та причини самого зневажливого ставлення до закону. Зокрема, відповідно до результатів соціологічних опитувань, до найбільш поширеними причин та передумовами проявів неповаги до положень чинного законодавства були такі явища, як падіння загального рівня життя людей, інфляція, збільшення цін на товари і послуги, нестабільність та невисока якість щойно прийнятого нового законодавства, недовіра громадян до лозунгів та можливості побудови незалежної правової держави, криза влади, помилки керівництва та багато іншого.

Сьогодні триває розбудова України як правової демократичної держави, у якій народний суверенітет є найвищою соціальною цінністю. Для цього необхідне оновлення правової бази, що регулює відносини держави й особи. Конституція має бути непорушним наріжним каменем цих відносин, що здійснюються не лише у напрямі модернізації відповідальності людини перед владою, а й навпаки – держави перед людиною, що за сучасних умов має бути способом організації влади, яка є втіленням усього українського суспільства, проявом демократії та волевиявлення громадян України.

Аксіомою має визнаватись положення ст. 6 Конституції про чітке розмежування трьох гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової з прозорим механізмом стримувань та противаг. Роль виконавчої гілки влади має зосередитись на адмініструванні виконавчо-розпорядчої діяльності що передбачає, серед іншого, позбавлення від невластивої їй функції нормотворення. Мова йде про створення нових загальнообов'язкових правил поведінки, які сьогодні виконавча гілка влади активно продукує, подекуди підміняючи або змінюючи сутність чинного законодавства [6].

Підкреслимо, гілки влади ні в якому разі не повинні перехрещуватись між собою, взаємодоповнювати та впливати одна на одну. Фактично вони мають являти собою систему противаг та стримувань.

На сьогодні дійсно вже багато зроблено. Класифіковано та нормативно визначено різні види центральних органів виконавчої влади (міністерства, державні комітети та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом), визначено, що міністерство є вищим органом у системі центральних органів виконавчої влади. Суттєві кроки було зроблено і в удосконаленні системи державної служби, перегляді адміністративно-територіального устрою держави, здійснено кроки щодо зміцнення гарантій місцевого самоврядування, прийнято програму його державної підтримки.

Зважаючи на те, що невід'ємною рисою сучасного українського життя є правовий нігілізм, проблема його подолання стає все більш актуальною на сьогодні, адже не може йти мова про правову державу в тому суспільстві, де ігноруються права та свободи людини і громадянина, де право не належить до першорядних суспільних цінностей.

Отже, правовий нігілізм є продуктом соціального середовища, результатом реально існуючих суспільних відносин. Всі форми боротьби з правовим нігілізмом так чи інакше пов'язані з виходом українського суспільства з тривалої кризи, але варто погодитися, що багато залежить від активної правової позиції кожного з нас зокрема.

Висновки. Таким чином, зникнення такого явища в українському суспільстві, як нігілізм та для того, щоб наблизити право до народу, зміцнити масову правосвідомість, щоб народ розумів, знав і цінував власні закони, щоб він добровільно дотримувався та виконував свої обов'язки і заборони, лояльно користувався своїми повноваженнями – право повинно бути фактором життя, засобом реальної поведінки, природною

силою душі. Ці заходи не можуть гарантувати миттєвий результат, проте, виключно систематична робота з удосконалення культури та свідомості громадян дає надію, а згодом і доволі конкретні досягнення на плідний розвиток українського суспільства, і в цілому української держави на всіх рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шинкарук В.І. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
2. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права: підручник. Харків: Право, 2015. 584 с.
3. Луцький А.І. Правовий нігілізм в умовах формування української правової держави. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2010. № 1. С. 16–19.
4. Дручек О.В. Еволюція терміна «нігілізм» та національно-історична генеза феномена нігілізму. *Юридичний вісник Причорномор'я*. 2011. № 2. С. 420–432.
5. Петков С.В. Концепція адміністративно – правової реформи – основа розвитку публічного права України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія": збірник наукових статей*. Чернівці, 2017. № 4. 270 с.
6. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Видавництво "Юридична думка", 2004. 584 с.
8. Петков С.В. Адміністративно – правова реформа в Україні: навч. посіб. Київ: КНТ, 2022. 180 с.
9. Петков С.В. Теорія адміністративного права: навч. посіб. Київ: КНТ, 2014. 304 с.
10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: навч. посіб. Харків: Консум, 2001. 656 с.
11. Дзьобань О.П. Передумови та сенс правового нігілізму. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія права»*. 2009. Вип. 1. С. 42–50.
12. Шульга А.М. Правовий нігілізм: український досвід. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 32–36.
13. Дручек О.В. Детермінанти правового нігілізму: загальна характеристика. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 16–27.